

NOMINATIVUS JA INSTRUCTIVUS ABSOLUTUS

ERÄISSÄ VANHAN SUOMEN JA
VARHAISNYKYSUOMEN AINEISTOISSA

ominativus absolutus eli irrallinen nominatiivi (esim. *Hän hyppäsi veteen **pää** edellä*) on Lauri Hakulisen Suomen kielen rakenne ja kehitys -teoksessa (1979) esitelty lauseenvastikkeena. Irrallinen nominatiivi on Hakulisen mukaan ikivanha suomalais-ugrilaisille kielille ominainen rakenne, jolla on geneettisiä vastineita lähisukukielissä sekä »periaatteellisesti samanlaisia vastineita etäsukukielissä» (mts. 564). Huomattakoon kuitenkin, että vastaavanlaisia »irrallisia» rakenteita käytetään muissakin kuin suomalais-ugrilaisissa kielissä, joskin liittimeksi tarvitaan yleensä prepositio¹ (ruots. *Han lämnade datorn i vänteläge **med strömmen på**; Bataljonen anföll **med fienden i ryggen***; engl. *Soldiers took cover (with) **their weapons at hand**; The battalion attacked with the enemy in its back*). Irrallisen partitiivin (esim. *Hän tervehti tulijaa **ihmetystä äänessään***) Hakulinen katsoo syntyneen nominatiivitapausten analogian vaikutuksesta. Hän esittää joukon kansankielestä ja kirjallisuudesta poimittuja tekstinäytteitä, joissa esiintyy irrallisia nominatiiveja ja partitiiveja (mts. 563–564); ohessa esimerkkejä sananparsien (sp.) ja sananlaskujen (sl.) irrallisista nominatiiveista:

¹ Vrt. Wellander 1948: 728: *Från bordet reser sig Bellman, **lutan** i handen (hellre med **lutan** i handen); Vår bild visar flygaren vid målet, **cigarretten** mellan fingrarna (hellre med **cigarretten**).*

- (1) a. Ei kukaan *kirves kädessä* synny. (sl.)
 b. *Hattu päässä* herrat käyvät, kuningas *kypärä päässä*. (sl.)
 c. Elää kuin pellossa *veräjät auki*. (sp.)
 d. Mies kulki *sika viitenä silmissä*. (sp.)
 e. On eletävä *suu säkkiä myöten*. (sp.)²
 f. Mies on luotu *miekka vyölle*, nainen *värttinä kätehen*. (sl.)
 g. Kun kurki kuolee *varpu suuhun*, niin lapset kuolevat *vehka suuhun*. (sl.)

Irrallinen nominatiivi on nykykielessä harvinainen: Lauseopin arkiston (= LA) yleiskielen aineistossa on vain 69 esiintymää, huomattavasti laajemmassa murreaineistossakin ainoastaan 172 (IPK 1989: 344–345, 507–511).³ Toisaalta irrallisen nominatiivin käyttö on sidoksissa tekstin tyyliin, mistä syystä frekvenssi vaihtelee paljonkin eri tekstilajeissa. Niinpä nuortenkirjallisuudessa nominativus absolutus voi olla jopa neljänneksi yleisin lauseenvastike nesessiivi-, partisiippi- ja temporaalirakenteen jälkeen (Määttä 1992: 144).

Instructivus absolutus eli irrallinen instruktiivi on inkongruenteista instruktiivirakenteista vanhimpia; näitä rakenteita on kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä, ja niiden yhteisenä piirteenä on, että instruktiivisijainen jäsen tarkoittaa yleensä ihmisen tai eläimen ruumiinosaa tai puun osaa (esim. Leskinen 1990: 193). Merkitykseltään instructivus absolutus rinnastuu nominativus absolutukseen, ja rakenteilla on samat syntaktiset ominaisuudet: ne esiintyvät lauseen vapaina määritteinä. Niitä voi yleensä käyttää toistensa synonyymeina: *Hän istui silmät ummessa* = *Hän istui ummessa silmin*. Niinpä irrallista instruktiivia voi pitää lauseenvastikkeena siinä missä irrallista nominatiivia tai partitiivia (mts. 151).

Irrallinen instruktiivi on nykyisessä kirjasuomessa hyvin harvinainen, joskin sitä käytetään muun muassa sanomalehtikielessä tekstin höysteenä. Murteissa näitä rakenteita — *itkussa silmin*, *irvessä suin* ja niin edelleen — löytyy melkein pä yksinomaan savolais- ja pohjalaismurteista; niitä esiintyy tuskin lainkaan laajalla eteläsuomalaisella vyöhykkeellä eli lounaismurteissa, lounaisissa välimurteissa ja etelä- ja kaakkoishämäläisissä murteissa (Leskinen 1990: 129, 190).

VARHEMPAA TUTKIMUSTIETOA

Lauseenvastikeopissaan Osmo Ikola (1974: 50–55) selvittää perusteellisesti irrallisen nominatiivin ja partitiivin funktioita ja esittää rakenteista runsaasti esimerkkejä. Aiemmin ehdottamaansa status-lauseenvastikkeen nimitystä hän perustelee tässä muun muassa sillä, ettei kyseiseen kategoriaan kuuluvissa rakenteissa aina edes ole nominatiivia tai partitiivia. Ikolan, Palomäen ja Koiton Suomen murteiden lauseopissa (1989: 507–511) annetaan taajuustietoja sekä yleiskielen että murteiden status-lauseenvastikkeista: rakenteita on LA:n yleiskielen aineistossa tuhatta lausetta kohden keskimäärin 2,5 ja murreaineistossa yksi. Eri murreryhmien erot eivät tutkijoiden mukaan ole merkitseviä (mts.

² Florinuksen sananlaskuissa (1702) on versio, jossa ei ole irrallista nominatiivia: *Suu pitää pandaman säkkiä myöden*. Sellaista ei ole myöskään Gananderin sanakirjan (1787) sitaattissa: *pannan suu säkki myöden, säkk sakilist myöden* prov. (s.v. *suuta suuxin*).

³ Vertailun vuoksi mainittakoon, että LA:n yleiskielen aineistossa on 1 453 nesessiivistä, 662 temporaalista ja 477 referatiivista lauseenvastiketta (ks. Forsman Svensson 1992: 48–49).

507). Jos muuttaa tutkimuksessa mainitut lausemäärät kirjasta saatavien lisätietojen avulla sanemääräksi, on mahdollista laskea, kuinka monta status-lauseenvastiketta keskimäärin sisältyy esimerkiksi 10 000 saneen pituiseen tekstikatelmaan (= n. 30 normaalisivua). Tämän pituinen teksti sisältäisi savolais- ja hämäläismurteissa 2,3 lauseenvastiketta ja lounaismurteissa 1,3, kun taas muiden murteiden luvut olisivat näiden väliltä; yleiskielisessä tekstissä lauseenvastikkeita olisi 3,6. Status-lauseenvastikkeista on kyseisessä tutkimuksessa kolmattakymmentä tekstinäytettä, näistä kolmannes yleiskielen aineistosta.

Rakenteeseen kuuluva paikallisilmaus on LA:n murreaineistossa (mts. 507–508) aina olosijassa (esim. *kori käsivarrel*, *honkinuija käresä*, *vesi silmis*). Yleiskielessäkin ilmaus on yleensä olosijassa, tosin joskus myös tulosijassa. Paikallisuutta ynnä muuta sellaista ilmoittavan adverbiaaliltilalla on joissakin tapauksissa predikaatiivadverbiaaliltila, useammin yleiskielessä kuin murteissa, esimerkiksi *katsella nenä litteänä* (mts. 510–511).

Varhemmasta suomesta on irrallisesta nominatiivista jonkin verran tutkimustietoa kahdessa julkaisussani (Forsman Svensson 1992, 1995). 1600-luvun suomalaisesta saarna-kirjallisuudesta irrallisia nominatiiveja löytyi vain Laurentius Petrin ja Johannes Thuroniuksen teksteistä:

- (2) a. Laur. Petri 1644: [Rukoilijat] *cadzowat suloisest yhtiäpäin, pää wäähäist cummarruxes*; ei meidän pidä kuin jerjettömät Luondo-cappalet – – Pöydän tygö *pääät hawin⁴* juoxeman; 1670: *cosca* [erakko] *cuolemalans* oli, tuli Sathanas hänen tygöns, *suuri kiria kädes*.
 b. Thuronius 1689: *Seisocat wyötetyt cupeista totudella* – – Ja *jalat wal-mixi kängitetyt*, saarnaman rauhan Evangeliumita; He *seisowat Caridzan edes*, walkeilla waatteilla puetetut, ja *Palmut heidän Käsisäns*.

Lisäksi saarnoissa on epävarmoja tapauksia, jotka voi tulkita paitsi irrallisiksi nominatiiveiksi myös muulla tavoin (Forsman Svensson 1992: 105). Erasmus Cullaisen Kirian lauseessa (ks. seuraavaa esimerkkiä) olen katsonut kursivoidut ilmaukset irrallisiksi nominatiiveiksi. Nämä kohdat on mahdollista tulkita toisinkin, esimerkiksi predikaatiiveiksi ja siis rinnastetuiksi ilmaukseen *sowitetun Jumalisuten*. Käsitän kuitenkin virkkeen seuraavasti: 'ihmisen koko olemuksen pitää viestiä hurskaudesta, kasvot käännettyinä alttariin ja ajatukset Kristuksessa'.

- (3) Erasmus 1670: *pitä coco rumin oleman sowitetun Jumalisuten, caswot kääntynä altariin käsin, mieli CHristuxen tygö*.

Juha Leskinen on selvittänyt väitöskirjassaan (1990) suomen inkongruenttien instruktiivirakenteiden esiintymistä vanhan kirjasuomen kaudelta nykyaikaan. Koska aiheena olivat nimenomaan instruktiivirakenteet, mukana on instructivus absolutus (*ummessa silmin*), mutta ei merkitykseltään siihen rinnastuva nominativus absolutus (*silmät ummessa*). Tutkimus kattaa myös muut inkongruentit instruktiivirakenteet, esimerkiksi tyypin *toiselta puolen, tällä tavoin*. (Kyseisistä rakenteista myös Hakulinen 1979: 549–550.) Eri-tyyppiset rakenteet on esimerkistöissä ryhmitelty yleensä jäsenten sanaluokan ja sijan

⁴ Laur. Petrin *pääät* voi olla loppuheittainen partitiivi, sillä myös *asu pääät hawin* esiintyy sekä Laur. Petrillä itsellään että 1600-luvun asetusteksteissä (vrt. Forsman Svensson 1992: 104).

mukaan, kun taas vanhan kirjasuomen niukka aineisto on lueteltu kronologisessa järjestyksessä kirjoittajittain⁵ (mts. 91–93). Haaviin ovat tarttuneet 1600-luvun kirjoittajilta seuraavat tapaukset:

- (4) Hemminki 1616: *Hies odzin*; Sorolainen 1625: *tacana Corwin*; Raam. 1642 (Jes. 3:16): *kenos cauloin, kijlus silminä*; Laur. Petri 1644: *allapäin*; Ikalensis 1659: *takanacorwin*; Erasmus 1670: *cupeisa Käsin, hajalla Polwin, ristisä Särin, wärillä silmin*; Thuronius 1689: *wesis Silmin*; Keckonius 1690: *alla päin*; Kolckenius 1698: *wesissä Silmin*.

Raamatun tapaukset *kenos cauloin, kijlus silminä* (ks. esimerkkiä 4) esiintyvät omassa saarna-aineistoon perustuvassa tutkimuksessani (1992) Abraham Ikalensiksen saarna-kokoelman raamatunsitaatteina. Leskisen 1700-luvulta poimimista esimerkeistä vain kolme edustaa instructivus absolutusta:

- (5) Lilius 1745: *itkusa suin*; Wegelius 1749: *ammolla suin*; Francke 1780: *ummessa silmin*.

Gananderilta (1787) on löytynyt kahdeksan irrallista instruktiivia (esimerkkinäytteen 6; Leskinen mts. 42). Ilmaukset *irwisä suin* ja *irwillä suin* ovat peräisin samasta sanartikkelista (s.v. *irwi*), ja niille Ganander on tarjonnut synonyymeja: *irwillä* l. *irwisä* l. *irwin suin* l. *suulla* 'med öppen mun'. Niinpä myös sijamuodoltaan kongruentit ilmaukset *irwillä suulla, irwin suin* olivat Gananderin käsityksen mukaan käypää kieltä (vrt. *suu irvessä*).

- (6) *wesissä silmin* 'med tårarna i ögonen' III: 307c (29390)⁶; *ristis käsin* 'vara sysslolös med nedfallna händer' I: 375a (7978); *ummess silmin* 'blindvis' III: 48a (23328); *irwisä suin* 'med öppen mun' I: 242c (5444); *irvil hampain* I: 105c (2461); *hajalla hjuxin* 'med utslaget hår' I: 94d (2227); *hajalla reisin* l. *hajoll reisin* l. *hajoin reisin* 'med utbredda lår' I: 94d (2225); *irwillä suin* 'med öppen mun' I: 242c (5444).

Instructivus absolutus -kategoriaa edustavat Leskisen aineistossa kahden substantiivin (*wesissä silmin*) sekä adverbien ja substantiivin (*ammolla suin*) yhdistelmät, satunnaisesti myös adjektiivien ja substantiivin yhdistelmät (*väärillä silmin*). Eniten tällaisia rakenteita on löytynyt laajasta murreaineistosta, seuraavaksi nykyisestä kirjasuomesta. Kun ottaa huomioon vain tutkimuksen substantiivi- ja adverbialkuiset rakenteet, saanee suhteellisen luotettavan käsityksen irrallisten instruktiivien määrästä eri aineistoissa. Tällöin hakumuotoja on seuraavasti: murteet 62, vanha kirjasuomi 11, varhaisnykysuomi 10, Lönnrotin sanakirja 22, nykysuomi 45 ja Nykysuomen sanakirja 22. Kieliopeista ja pienistä sanakirjoista on löytynyt vain tyyppiesimerkkejä, joiden pohjalta on vaikea tehdä päätelmiä rakenteiden yleisyydestä; Gananderin sanakirjan aineistoa Leskinen pitää aitona, mutta

⁵ En ole maininnut kirjallisuusluettelossa niitä Leskisen väitöskirjan lähteitä, jotka eivät kuulu omaan aineistooni (esim. Hemminki Maskulainen 1616, Sorolainen 1625, Raamattu 1642, Keckonius 1690, Lilius 1745, Wegelius 1749, Francke 1780).

⁶ Olen lisännyt Leskisen lähdeviitteiden jälkeen sulkeisiin sanakirjan painetun laitoksen (1997) mukaiset sanartikkelien juoksevat numerot. Vrt. sanakirjan esipuheeseen s. XV.

toteaa sen edustavan pikemmin kansanmurteita ja kansanrunoutta kuin aikansa kirjasuomea. (Mts. 128–129.) Hemmingin ja Sorolaisen teksteistä tapaamiensa ilmausten perusteella Leskinen arvelee instructivus absolutuksen olleen aiemmin myös lounaismurteille ominainen.

TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT JA AINEISTO

Kootessani aineistoa 1600-luvun lauseenvastikkeita käsitteleviin julkaisuihini kirjasin myös havaitsemani status-lauseenvastikkeet. Nominativus absolutus oli tarkastelemissani teksteissä harvinainen, mutta samassa funktiossa esiintyi etenkin käännösuomessa milloin kongruentti instruktiivisijainen adjektiivirakenne (*tyhjin vatsoin*), milloin samantapainen adessiivityyppi (*levitetyillä ja väärillä sääriillä*) tai *kanssa*-postpositiollinen rakenne (*ylösnostetuin käten kanssa*). (Ks. Forsman Svensson 1992: 106; 1995: 39.) Poimintojeni perusteella havaitsin irrallisten nominatiivien taajuuden vaihtelevan eri kirjoittajilla. Koska kyseinen rakenne on nykyään joissakin tekstilajeissa suhteellisen yleinen, halusin selvittää, milloin ja mistä rakenteen käyttö lähti laajenemaan. Vaikuttivatko sen — kuten monen muunkin kielenpiirteen — vakiintumiseen pohjalais- ja itämurteiset kirjoittajat? 1700-luvun tekstien status-lauseenvastikkeista ei ollut ylipäänsä aiempaa tutkimustietoa, joten lukiessani 1700-luvun kirjallisuutta merkitsin muistiin havaitsemani esiintymät, sekä irralliset nominatiivit että instruktiivit. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (KKTK:n) jatkuvasti laajenevat konemuotoiset aineistot tarjosivat mahdollisuuden uudelleen ja nopeampaan tiedonhankintaan, mikä tietenkin osaltaan motivoi tutkimaan aihetta.

Tässä kirjoituksessa tarkastelen irrallisten nominatiivien ja instruktiivien käyttöä 1700-luvun sekä 1800-luvun alkupuolen kirjasuomessa. Irrallinen partitiivi jää tutkimuksen ulkopuolelle siitä syystä, että esiintymiä ei ole tätä tutkimusta varten manuaalisesti läpikäymissäni teksteissä. Partitiivitapauksia ei löydy myöskään LA:n murreaineistosta (kyläkin yksittäisistä murretutkimuksista), ja saman arkiston yleiskielen aineistossa vain yhden rakenteen subjektiosa on partitiivissa.

Aineistooni kuuluu viidentoista 1700-luvun kirjoittajan uskonnollisia tekstejä (saarvoja, muistokirjoituksia, opettavaisia kirjoituksia ja niin edelleen), joiden pituus vaihtelee parista kymmenestä pariin sataan sivuun. Aineistossa on myös toistakymmentä maallista tekstiä, joukossa muun muassa Henrik Florinuksen sananlaskut (1702), Antti Lize-liuksen Tieto-Sanommat (1775–1776), kolme Christfrid Gananderin teosta (1783, 1784, 1788) sekä almanakat vuoteen 1830 asti. Erillisenä osa-aineistona on Gananderin sanakirja (1787). (Ks. kirjallisuusluetteloa sekä Forsman Svensson 1998: 7, 34–35.)

Lukemani aineiston ohella olen käyttänyt KKTK:n konemuotoisia kielenaineiksia. Varhaisimmat hyödyntämistäni ovat Acta Historica Fennica (atk-tiedoston nimi: AHF1700), valikoima asetustekstejä (AS1700) ja Ruotzin Waldacunnan Laki vuodelta 1759 (RWL1759), yhteensä likimain 150 000 sanetta ja runsaat miljoona merkkiä. Varhaisnykysuomen kautta edustavat seuraavat atk-aineistot: Daniel Europaeuksen Pieni Runon-Seppä (1847); Elias Lönnrotin Valittujen teosten osissa 1, 3, 4 ja 5 ilmestyneitä suomenkielisiä tekstejä; Suomettaren (Smtr) vuosikerrat 1847 ja 1848; Sanan Saattaja Viipurista -lehden (SSV) vuosikerrat 1833 ja 1841; Turun Viikko-Sanomien (TVS) vuosikerrat 1820 ja 1823.

▷

1700-LUVUN AINEISTOT

TEKSTIT

Olen löytänyt 1700-luvun teksteistä kolmattakymmentä nominativus absolutusta, näistä likimain puolet Gananderin arvoituskokoelmasta (1783). Tekstimäärään nähden rakenteita on harvassa. Muista 1700-luvun teksteistä kuin Gananderilta olen poiminut rakenteet 7a–h, joista kaksi ensimmäistä (7a–b) ovat sananlaskuja.

- (7) a. Florinus 1702: Ei ketän *cuckaro caulas* hirtetä
- b. Parambi olla paljas pänä cuin *caula caicki poicki*
- c. Alm. 1710: jonga tähden he *waxi soitot* 'vahasoihdut' *kädesä* käwit ymbäri cuollein haudoja, ja teit uhreja
- d. Lizelius 1776: kuin owi rawotettin, niin koira pisti itzensä *housut suusa* kiruhtain ulos (s. 47)
- e. Stenbäck 1750: 71 ennencuin wihollinen *surma-miecka käsis* heitä kät-köstäns uloshaasti (s. 71)
- f. A. Chydenius 1786: Mies juoxi kirehesti tuwan owelle *pyssy kädesä*
- g. AHF1700-453: vaati vakuttansa, *miecka kädes* parastansa
- h. AS1700-1051: jos hän *mjeka kädesä* karkaisi meidän päällemme

Esimerkit 8a–j ovat peräisin Gananderin arvoituskokoelmasta; muut Gananderin näytteet (8k–l) osoittanevat rakenteen kuuluvan käyttäjänsä omaehtoisein ilmausvaroihin. Näytteen 8l rakenne *kuorma seljäs* on oikeastaan *Aasi*-nominin määrite, siis attribuutti ('kuormaselkäinen aasi'), eikä lauseen vapaa määrite (toisaalta: *aasi, joka kulkee kuorma selässä*). Tapaus muistuttaa Hakulisen (1979: 564) siteeraamaa näytettä partitivus absolutuksesta, jossa rakenne pääsanoineen on selitys⁷ arvoitukseen: *Kanto lunta päällä*.

- (8) a. Ganander 1783: tuleepa hänestä yxi tyttö repale, ryysyissä, ryysyissä, *hijri hewoissa, kapusta korjana* (s. 6)
- b. Pääsky lensi päiwän alla, *sata miestä sijwen alla*, kaikki raudan karwasia? (s. 6)
- c. Isän istuu puus, takoo weräjän suus, *lampaan lapa suus, koiran kontti kainalos?* (s. 8)
- d. Teltu seisoo tien siwus, *teltun jalat terwattuna*, eikä pelkää Herrasta miestä? (s. 10)
- e. Ylös ja alas päin wastamäkiä, *pehmiä wuodet seljän päällä?* Wast. Lammas, *willa seljäs*. (s. 15)
- f. Wanha faari istu tuwas *tuhat haawaa pääs?* (s. 21)
- g. Tuorikki mäellä ammoo, *pitkä korsi persehessä?* (s. 25)
- h. Sirwiäinen sillan pääsä, *kaxi keppiä kädesä?* eli, Sirwinen sillan pääsä, *kaxi sauwaa kädesä?* (s. 30)
- i. Saari kulki *salko pääsä, rauta kukkonen nenässä* (s. 32)
- j. Lemmikki lehosa seisoo, *yxi jalka persiessä* (s. 35)
- k. 1784: että he *wijnaklasi kädesä*, olit wahwistaneet ystäwyydensä (s. 110)
- l. sinä olet se sama *Aasi kuorma seljäs*, kuins olit ennen (s. 97)

Yleisin 1700-luvun tekstien rakenteissa esiintyvä paikallisilmaus on *kädesä ~ käsis* (vrt. 1800-luvun rakenteita tuonnempana), seuraavina *pääs(ä)* ja *sel(j)äs(ä)*.

⁷ Arvoituksen selitys on niin ikään näytteessä 7k: *Lammas, willa seljäs*.

Lopuksi neljä näytettä (9a–d) teksteissä harvinaisesta instructivus absolutuksesta.⁸ Florinuksen sananlaskussa (9a) instruktiivirakenteella on selitetty sanaa *hapsillinen* (ks. alaviitettä 9), Ganander puolestaan on selittänyt instruktiivirakennetta *kaheilla päin* käyttämällä essiivin ja suhteen elatiivin yhdistelmää *sairasna päästä* (9c). Adverbin *kaheilla* (~*kaaheilla*) merkitys on 'liikkeessä': lampaiden päät olivat 'liikkeessä' tai 'sairaita', koska niillä oli toukkia päässä (VKS s.v. *kaaheilla*). Gananderin toinen instruktiivirakenne (9b) kuuluu arvoitukseen. Vuoden 1759 lainsuomennoksesta löytnyt ilmaus *päättä päin* muistuttaa 1600-luvun tekstien *päättä havin* 'päättä pakkaa' -tapauksia (ks. alaviitettä 4).

- (9) a. Florinus 1702: Halpa waimo Lapsillinen⁹ / (*hajalla hiuxin*) paha hännätöin hewoinen
 b. Ganander 1783: Punikki punanen lehmä keikko selkä, *keweellä sarwin* juoxee salon siwua, pajikkota pauhajapi (s. 39)
 c. Ganander 1788: Lampaista, jotka käwi *kaheilla päin*, *sairasna päästä* (s. 56)
 d. RWL1759-859: jos kylä macaa *päättä-päin* eli siwuttain

GANANDERIN SANAKIRJA

Olen poiminut Gananderin sanakirjan painetun laitoksen (n. 1 200 sivua) sana-artikkeleista kaiken tutkimukseni piiriin kuuluvan¹⁰. Esimerkistö kuvastaa ilmiselvästi joko kansanrunoutta tai kansanmurteita¹¹. Sanakirjasta poimimani irralliset nominatiivit (10–12) ovat peräisin runoista ja sananparsista sekä erimurteisilta kielenoppailta. Olen modernistanut Gananderin esittämien ruotsalaisvastaineiden ortografian kaikissa esimerkeissä.

- (10) a. ej ketän *kukkaro kaulas* hirtetä (s.v. ketä)
 b. *huppu korwisa* istu [eli *hupus korvin*, *hupus päiten*, se on, *hame p* [!]]
pääsä, taikka *esiliina eli muu päähän sidottu* –] (s.v. huppu)
 c. *huulet helollens*, *helol huulin* 'mör i mun, mörmunt, leende' / *menit helol-huulin*, *luulit paljongin saawans Let.* (s.v. helo)
 d. prov. in Tyrwis: *hoh hojjaa*, *toro wojjaa*, *katzos meidän mojjaa* (*gam-mal gumma*) *kruunu päässä*, *patinat jalassa*, *kolm poikkaa kotona* (s.v. wirsu)
 e. *klutkaa* nijnkuin kana *muna persees* 'då hönan vill värpa' (s.v. klutkaa)

Ganander on tarjonnut nominatiivi-ilmausten synonyymeiksi instruktiivirakenteen ainakin kahdessa tapauksessa (10b ja 10c): *huppu korwisa* = *hupus korwin*, *hupus päiten*; *huulet helollens* = *helol huulin*. Näytteessä 10b irrallista nominatiivia *huppu korwisa* on

⁸ VKS:n sana-artikkeleista (s.v. *antauta*) osui silmiini Jakob Strömmerin vuonna 1763 kirjoittaman häärunon pätkä, jossa on irrallinen instruktiivi: »Metzot Corwista cokewat ['kiiruhtavat'] / Cocewat *cocolla coprin* / Cohta cohden Coppeloita / Lindu-neitoja lähemmä.» (Ks. myös VKS s.v. *kopra*.) Koko hääruno löytyy vuoden 1921 Virittäjästä, s. 31–35.

⁹ Näytteessä 9a on selvä painovirhe, po. *hapsillinen*. Vrt. Matti Kuusen jälkisanoihin (s. 7) Florinuksen sananlaskujen näköispainoksen lopussa. Vrt. myös Gananderin toisintoa (näyte 13a).

¹⁰ Sanakirjan painettu versio, joka on käytettävissä myös sähköisenä ja johon liittyy erillinen sanahakemisto, valmistui vasta loppuvuodesta 1997. Teos on ollut korvaamaton apuneuvo 1700-lukua koskevissa tutkimuksissani.

¹¹ Osmo Hormia on selvittänyt väitöskirjassaan (1961) Gananderin avustajaverkkoa ja hänen kansanrunohankintojaan (mts. 55–92) samoin kuin muita lähteitä.

toisaalta selitetty kahdella muulla nominatiivi-ilmauksella, *hame pääsä* ja *esiliina* – *päähän sidottu*, joten tähän sana-artikkeliin sisältyy peräti kolme irrallista nominatiivija kaksi irrallista instruktiivia. Rakenne *huppu korwisa* on peräisin Vaasassa 1784 ilmestyneestä arkkivirrestä Leikarin-Wijsu (Hormia 1961: 518), jota on jopa arveltu Gananderin itsensä julkaisemaksi: »Huppu korwisa Frouwwa on koko ajan keskellä rinkiä.» Näytteeseen 10c Laitilan kirkkoherra Johan Helsingberg eli niin sanottu »laitilalainen» sivukäsiala (merkintä *Let.*; ks. Ganander 1787 s. X) on lisännyt lause-esimerkin, jossa esiintyy Gananderin mainitsema absoluuttinen instruktiivi (*helol-huulin*). Näyte 10d, joka sisältää kolme irrallista nominatiivija, on Gananderin mukaan tyrvääläinen sananlasku, kun taas 10e voisi murrepiirteiden — saneenalkuisen konsonanttiyhtymän (*klutkaa*) ja loppuheittoisen inessiivin (*persees*) — perusteella olla lounaissuomalaista alkuperää.

Seuraavista esimerkeistä ensimmäinen (11a) on muotoerikoisuuksiaan myöten lainaa pohjalaisen Henrik Achreniuksen Nimipäivärunosta (1755), joskin verbin persoona on vaihtunut: »Korwa pystössä pysäyn» (Hormia mts. 342). Näytteiden 11b ja 11c alkuperästä on vaikea sanoa mitään, kun Gananderin kommentit puuttuvat ja kontekstiakin on niukasti; on vain todettava, että nominativus absolutuksia on esiintynyt Gananderin murreavustajien kokoelmissa — näytteethän ovat selvästi arkista kansankieltä. Näytteen 11d Ganander ilmoittaa sananlaskuksi.

- (11) a. *korwa pystösä* pysäy 'stannade med uppresta öron' (s.v. korwa)
 b. keikkuwat *keppi kädesä* 'de kivar med käppen i handen' (s.v. keikun)
 c. makaa, istuu *käsi posken alla* 'handen under kindbenet' (s.v. poski)
 d. hyinen tyttö, hyinen neiti, hyinen entinen emäntä, *hyytä hyrkki kainalossa, hyytä hyrkki, jäätä järkki* 'isklimp' prov. (s.v. hyrkäle, hyrkki)

Kohdaksi 12 olen koonnut sellaiset rakenteet, joista puuttuu konteksti ja joissa on siis pelkästään nominatiivi ja paikallisilmaus. Rakenteiden syntaktinen funktio on näin ollen epävarma, sillä kontekstina voisi olla esimerkiksi omistusrakenne: *X:llä oli hyinen hattu hartioilla, sauva kädessä* jne. Kyseiset rakenteet ovat kuitenkin voineet toimia Gananderin (kansanruno)lähteissä nimenomaan vapaina määritteinä.¹²

- (12) *hyinen hattu hartioilla, hyinen kattila kädessä* (s.v. hyinen); *kulda kauhainen kädesä* Run. 'gyllene sleven i handen' (s.v. kulda); *sauwa kädesä* 'med käppen i handen' (s.v. sauwwa); *kärppä piwosa*, käykäm toista pyytämään (s.v. kärppä); *kirja kaunis kainalosa* 'boken under armen' (s.v. kainalo); *hyytä hyrkäle piwossa* 'en isbit i näven' (s.v. kainalo); *wihko kainalossa* 'givan [= heinäannos] under armen' (s.v. wihko)

Esimerkkien (12) rakenteet eivät esiinny aivan sama-asuisina Hormian (1961) sitaattiluettelossa; sitä vastoin versio »Hyinen kauha kattilassa» (mts. 526) löytyy Christian Lencqvistin väitöskirjan (1782) runoista. Lönnrotin Valittujen teosten 5. osassa (Val5-293: 2727) esiintyy puolestaan *Hyinen hattu hartioilla* -ilmaus *olla*-verbillisessä säkeessä (»Hyiset on kintahat käesä – – Hyinen hattu hartioilla»); sitä vastoin »hyinen kattila» on Lönnrotin versiossa (Val5-293: 2731) nominativus absolutus: »Tule poika Pohjolasta – – jäätä reellä reutoellen – – *Hyinen kattila reessä, Jäinen kauha kattilassa.*» Rakenne *kulda kau-*

¹² Yhtä lailla epävarma on nominatiivin »irralisuus» joissakin kohdan (8) arvoituksissa.

hainen kädesä, jonka Ganander on ilmoittanut (kansan)runoudesta saaduksi, esiintyy Gabriel Maxeniuksen ja Christian Lencqvistin väitöskirjojen runoissa (Hormia mts. 521, 527). Hormia (mts. 356) on niin ikään selvittänyt rakenteen *sauwa kädesä* alkuperän: Henrik Achreniuksen Kuulutusrunosta (1778) on löytynyt säe »Nyt saavat sauva kädessä Kämpä kepin nojalla». Mainittakoon tässä lisäksi Gananderin *Mythologia Fennica* (1789: 94) kansanrunonäyte, jossa on nominativus absolutus: »Kippu Tytti Tuonen neito, Kipuja kokoilooi, / *Kirjo kansi kainalossa, Kirjo wakkanen käesä*.» Vrt. Hormia¹³ 1961: 527. Tulkinta voi jäädä epävarmaksi, vaikka näkyvissä on kontekstia; rakenteen *kärppä piwosa* voi tulkita temporaaliseksi tai kausaaliseksi lauseeksi: [kun ~ koska] *kärppä* [on nyt] *piwossa* – –. Vrt. Florinuksen (1702) versiota: »*Kädes kärppä pinosa* [Sic!] (tyhmä toivo) käykäm toista pyytämän.»

Gananderin sanakirjan irralliset instruktiivit ovat irrallisten nominatiivien tavoin yleensä peräisin kansankielestä ja kansanrunoista, mutta toisaalta myös Raamatusta. Leskisen (1990) mainitsemien kahdeksan instructivus absolutuksen (ks. esimerkkiä 6 edellä) lisäksi olen poiminut sanakirjasta seuraavat tapaukset (13 ja 14).

- (13) a. halpa waimo hapsillinen prov. 'med långt utslaget hängande hår' i.e. *hajalla hiuxin*
 b. ja kuin työtä työndynnä hihdät *hiessä hapenin* kohden korsuas kotia 'med svetten i håret' (s.v. hapena)
 c. *ammoll kidoin* ain ottaman Ps. [alttari] (s. v. ammolla); karhu, hewonen tuli *kahdalla kidoin* kohtaani 'björnen, hästen rände mot mig med öppet gap' (s.v. kahdalla)
 d. *kenos kauloin* keikuttelee 'går med rak hals stolt'; (s.v. keno-kaula); käywät *kenosa kauloin* Jes. 3:16 (s.v. keno-kaula)
 e. itke *hölöstä kulkuin* 'med full hals' (s.v. kulkku); huutapi *hölöstä kurkuin* 'ropar med full hals' (s.v. hölö 'högt ljud')
 f. *allapäin* Thren 2. 10 [= Jer. val. 2:10] (Porthan efter Gadolin); *alda kulmin* 'under musken' (Porthan efter Gadolin) (s.v. alla)
 g. *kilus-silmin* kurkistelee 'kätögd' Run. (s.v. kijlu-silmä); käywät *kijlus silminä* Jes. 3:16 (s.v. kijlu)

Näyte 13a on peräisin Florinuksen sananlaskukokoelmasta (vrt. 9a). Kansanrunoudesta (tai rahvaanrunoudesta; vrt. Hormia 1961: 131–) on saatu näytteet 13b, d, e ja g. Näistä ensimmäinen on löytynyt Henrik Liliuksen Hää- ja Kehtorunoista, kun taas 13d ja 13g ovat kumpikin samasta Jonas Mennanderin Huonen-Speilin (1786) säkeestä: »Kenos kauloin keikuttele Kiilus silmin kurkistele.» (Alkuperäinen lähde on Raamattu, kuten esimerkistä 4 ilmenee.) Esimerkki 13e puolestaan on lähtöisin Juvan miesten valitusrunosta (1754): »Lamma lauma laitumella, Huutapi hölöstä culcuin.» (Ks. Hormia mts. 390, 394, 387.) Huomattakoon alkuperäisen säkeen itämurteinen variantti *kulkku* ja sen rinnalla yleis-suomalainen *kurkku*. Ilmauksessa *kiilu(s)silmin* Raamatussa oli instruktiivin tilalla essiivi: *kijlus silminä* (vrt. esimerkki 4). Ganander onkin esittänyt tämän raamatunsitaatin hakan sanan *kijlu* yhteydessä (13g), joten ilmaukset *kilus-silmin* ja *kijlus silminä* lienevät hänen analyysissään synonyymisia. Näytteissä *kijlu* tarkoittaa 'himokkuutta, aistillisuutta' (ruots.

¹³ Hormian sitaattikokoelmasta käy ilmi, että Gananderin hyödyntämissä kansanrunoissa on enemmänkin nominativus absolutuksia: »Cumma kyntilä kädesä» (mts. 362) ja »Wijna päässä pällöttääwi, Juoxentelee juopunna» (mts. 369). Kyseisten säkeiden lähteet ovat Simo Achreniuksen Hautajaisruno (1758) ja Gabriel Calamnius nuoremman Hääruno (1754).

'kättjä'). Raamatusta otetuiksi Ganander on ilmoittanut myös ilmaukset *ammoll kidoin*, *kenosa kauloin* (13c, d), kun taas Jeremiaan valitusvirsiästä peräisin oleva sitaatti *allapäin* (13f) on Porthanin lisäys, jonka tämä on saanut Anders Gadolinilta.¹⁴

Näytteiden (14) irralliset instruktiivit lienevät 1700-luvun elävää kansankieltä, jonka alkuperää voi pohtia murrepiirteiden perusteella (esim. lounaismurteinen muoto *heosen seljäs* esimerkissä 14e).

- (14) a. korvat owat luitus 'öronen slokar' / *luitus korvin* (s.v. luitus adv.); *luimusa korwin* hewonen niuhoo 'på ett lömskt sätt bits hästen' (s.v. luimu)¹⁵; luina i.e. luimistele korvijans / *luimis-* elr *luinus-korvin* (s.v. luinan 'på ett lömskt sätt sloka öronen eller dra dem åt sig')
- b. *ristis käsin* 'med händerna i kors' / *kädet on ristic* l. *ristiskäsin* (s.v. risti)
- c. *ryhässä niskoin* 'krokryggig, nacken i krok'; rykiä *ryhissä niskoin* 'hosta med ihopdragen nacke' (s.v. ryhä); rykiä *ryhässä niskoin* 'hosta att hal-sen knekar' (s.v. ryittää)
- d. *hassol päiten, hiuxin* (s.v. hassotan 'går med utslaget fladdrande hår'); *hassol' päiten, hiuxin* 'med utslaget hår' (s.v. karwa-hassi); *all päiten* adv. d. är *pää alaspäin*, norkolles
- e. *haril reisin* heosen seljäs (s.v. harilles)
- f. *koukkuisisaan käy vel koukus selin* (on *koukusa*) 'är böjd, krokig, går krokåt, lutande' (s.v. koukkuinen); *koukusseljin* wetää 'drar att ryggen båg-nar' (s.v. ryhettelen)
- g. *umpisilmässä* l. *umpisilmisä* l. *umpisimillä* l. *umpisilmin* l. *ummesa sil-min* 'med tillslutna ögon' (s.v. umbi)
- h. *ammolla suin* odottaa 'med vidöppet gap väntar' / *ammolla suin* kat-zoo 'ser och gapar upp med mun' (s.v. ammolla)

Ilmauksella *haril reisin* (14e) on sanakirjassa kongruentti vastine: laitalainen Helsingberg on lisännyt sanakirjaan hakusanan *harin-kondein* ja sen kohdalle esimerkin *istu harin kondein heosen seljäs*; näytettä seuraa kehotus »jfr. harin reisin». Irrallinen instruktiivi *all päiten* on esimerkissä 14d saanut selityksekseen ja siis synonyymikseen irrallisen nominatiivin (*pää alaspäin*). Esimerkin 14f rakenteella *koukus sel(j)in* Ganander on se-littänyt toisaalta ilmausta *koukkuisisaan*, toisaalta vivahteikasta verbiä *ryhettelen* 'går under bördan krokryggig och pustar' (hakusanana). Kohdan (14f) ensimmäisen esimerkin omistus-liitevariantti -Vn (*koukkuisisaan*) sekä astevaihtelu *k : 0 (selkä : selin)* viittaavat itämur-teeseen alkuperään, toisessa esimerkissä on puolestaan läntinen *seljin*-variantti. Esimer-kissä 14g yhdeksi vaihtoehdoksi esitetty *umpisilmisä* oli Gananderilla jo vuoden 1784 satu-kokoelmassa: [käyskeli] *umpi silmis* (s. 90); yksiköllisen *umpisilmässä*-variantin Ganan-der on voinut omaksua Henrik Achreniuksen Häärünosta (1765), jonka säkeet Hormia on maininnut sitaattiluettelossaan (mts. 340).

Sanakirjassa on myös esimerkkejä, jotka eivät saumattomasti sovi irrallisen nomina-tiivin tai instruktiivin kategoriaan, mutta tuntuvat niiden lähisukulaisilta (15):

¹⁴ Kun Porthan ryhtyi täydentämään Gananderin sanakirjaa, hän sai apua materiaalin hankinnassa useilta alan harrastajilta, muun muassa Perniön rovastilta Anders Gadolinilta. Ks. Hormia 1961: 107–110.

¹⁵ Hakusanan *niuhaan* l. *niuhaan* kohdalla Ganander on ensin siteerannut sananlaskua (*uroo yryy murkinata, niuhaa* (l. *niuhottaa*) *syömätöin hewoinen*) ja antanut sitten toisen tekstinäytteen: *niuhoon hewonen, luimusa korwat on*.

- (15) a. njelen uron *ummis kenkinensä* 'fullskodd' Run. (s.v. kengä)
 b. *hypin-kengin* adv. I. hyping kengi 'med glädje tripp och trapp på tå'
 c. kulki *kahakkäsin* kaupunkteita 'emellan städerna fram och tillbaka' (s.v. kahakkäsin); *kahdakkäsin* juosta 'löpa fram och tillbaka' / kanto *kahda käsin* 'bar av och an' (s.v. kahtiapäin)¹⁶
 d. *nurusnänin* adv. i.e. *pahois mielin* 'med snopen näsa' (s.v. nurusnänin)

Kansanrunoudesta saatu näyte 15a sisältää ensi näkemältä inessiivin ja instruktiivin (tai komitatiivin) yhdistelmän. Hakusanan *umpikenkä* kohdalla Ganander on kuitenkin antanut esimerkit *umbikengäsä* 'en fullskodd häst på alla 4 fötterna' ja *ummis känginensä* 'fullklädd med skor på fötterna' sekä selittänyt, että korkokengistä (erotukseksi pieksuis-ta) käytetään Savossa nimitystä *ummiskengät*. Niinpä kyse on tässä yhdyssanan tapaisesta ilmauksesta ('nielen uroon korkokenkineen'). Yhdyssananomaisen ilmauksen *hypin-kengin* (15b) rinnakkaisasuja ovat *hypinkengässä* ja *hyppykengässä* (NS s.v. *hypinkengässä*). Kohdan 15c ilmaus *kah(d)akkäsin* on latiivin (**kahdak*) ja instruktiivin yhdistelmä, josta esimerkiksi Leskinen (1990) mainitsee varhaisnykysuomen aineistostaan esimerkit *kahdakkielin*, *kahda käsin* (mts. 98) ja nykysuomen aineistosta esimerkit *kahapäin*, *kahareisin* (mts. 107); murteista on useita *kahareisin*-ilmauksen variantteja (mts. 77). Esimerkin 15c viimeinen instruktiivirakenne viittaa Henrik Achreniuksen Häärunoon, josta Hormia (mts. 340) on löytänyt säkeen »Mikä lato lautasia, kanto niitä kahakkäsin». Ilmaus *nurusnänin* (15d) on ilmeisesti Gananderin analyysissa yhdyssana, jonka synonyymina on inkongruentti adjektiivialkuinen instruktiivirakenne *pahois mielin* (= pahoilla mielin). Ilmaus on peräisin Jonas Mennanderin Huonen-Speilistä (Hormia mts. 393): »Etei mitän Kyläld kaapi, Nurus nänin palajapi.» Gananderilla on erikseen hakusana *nurrus* 'missnöjd', josta hän on esittänyt näytteen *nurruxisaan olla* ja viitannut Pohjois-Pohjanmaan murteeseen (Bothn.).¹⁷

Kongruentteja instruktiivirakenteita Gananderilla on runsaasti. Edellä ovat esiintyneet inkongruenttien rakenteiden *hajalla reisin*, *irwillä suin* (esimerkinäytteet 6) synonyymeina muun muassa ilmaukset *hajoin reisin*, *irwin suin*. Tällaisten lisäksi mainittakoon näytteet 16a ja b:

- (16) a. elä mjestä *nurin silmin* kato 'med vridna ögon' / *nurin silmin* katsoi 'med avoga ögon' (s.v. nurin)
 b. *silmin kjerin* kexinöö 'ser med sneda ögon' (s.v. kexin); *kjerin silmin* Run. / *kjeroin silmin* kexiä 'skåda med sneda ögon' / – *silmin kjerin* kexinöwi 'ser avundsamt med sneda ögon' (s.v. kjerä)

16a-kohdan ensimmäinen lause-esimerkki on Hormian (1961: 514) mukaan Viitasaa-ren karhurunosta (»Elä miestä nurin silmin cato»)¹⁸. 16b-kohdan *kieroin silmin* -variantit konteksteineen esiintyvät Christian Lencqvistin väitöskirjassa sekä Anders Törnuddin ja Sakari Topeliuksen kansanrunokokoelmissa (Hormia mts. 478, 536). Jopa verbinmuoto-

¹⁶ Hakusanoja on tässä tapauksessa useita, mainitun ohella muun muassa instruktiivirakenteet *kahda-päin* ja *kahdakkäsin*.

¹⁷ Vrt. toisaalta NS:n hakusanaa *nurrumieli* 'alokuloisuus' sekä ilmauksia *nuivalla nenin*, *nurpolla nokin* (Leskinen: 1990: 107).

¹⁸ Vrt. Erasmusuksen *wärillä silmin* (esimerkinäytteet 4).

jen erot (*kexinöö* ja *kexinöwi*) perustuvat lähteiden eroon: Topeliuksen runossa yksikön 3. persoonan päätteensä on vokaalinpidentymä, muilla *-vi*.

Jatkoksi voisi luetella suuren joukon lisää: *paljain ~ tyhjin käsin, toisin käsin* kellot kuuluu, *sulin käsin* 'med bara händer', *kjelin kullin* kaihuttelen (s.v. *kulda*) ja niin edelleen. Mainittakoon vielä sanakirjasta hauska kansanviisaus, joka ei sinänsä edusta absoluuttista instruktiivia mutta instruktiivia kumminkin. Vähäisin muutoksin toteamuksesta tulee esimerkki nominativus absolutuksesta ('uninen kulkee silmä sippurassa, viinaa juonut silmät killin kalliin'): *unen silmä sippurasa; wijna silmät killin kalliin* 'en full ser glo-pigt' (s.v. *killin-kalliin*).

VARHAISNYKYSUOMEN TEKSTIEN RAKENTEITA

Varhaisnykysuomea edustavia konemuotoisia kielenaineita on Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa jo niin runsaasti, että tutkittavia rakenteita pystyy hakemaan tietokoneella. Nominativus ja instructivus absolutus ovat kumpikin suhteellisen harvinaisia rakenteita, joten esiintymien löytämiseksi joutuu käymään läpi melkoisen tekstimäärän. Irralliset instruktiivit on sikäli helppoa etsiä aineistoista, että kyseeseen tulevia instruktiivimuotoja ei ole rajattomasti: voi hakea muista lähteistä löytyneen esimerkistön pohjalta sellaisia esiintymiä kuin *hiuksin, huulin, kauloin, korvin, kurkuin, käsin, nenin, niskoin, päin, reisin, selin, silmin* ja *suin*. Irrallisten nominatiivien jäljittäminen on hankalampaa: rakenteissa esiintyy suuri määrä eri nominatiiveja ja rakenteiden paikallisilmauksetkin vaihtelevat sijaltaan ja sanaluokaltaan. Aina voi jäljittää yleisimmiksi tiedettyjä paikallisilmauksia, mutta näin eivät selviä harvinaisemmat. Käytin nominativus absolutusten hakuun merkijonoja *hiuksis, jalas, kädes (käes, käs), nenäs, pääs, seläs (seljäs), suus* ja *posken alla*.

Nominativus absolutuksia kertyi runsaat 60, näistä lähes puolessa oli paikallisilmauksena *käde(s)sä*; muita yleisempiä paikallisilmauksia olivat myös *pää(s)sä* ja *sel(j)ä(s)sä*. Vaikka käytin haussa vain edellä mainittuja nomineja variantteineen, haaviin tarttui muunkinlaisia ilmauksia — yleensä jonkin haussa löytyneen rakenteen rinnasteena: *hartioilla, kainalossa, kattilassa, kintahissa, kirvehessä* ja niin edelleen. Runtas kolmannes tapauksista on peräisin Suomettaren aineistosta, jonka laajuus on muihin sanomalehtiin nähden yli kolminkertainen; Lönnrotin teosten 4. ja 5. osasta löytyi suunnilleen yhtä paljon rakenteita, jotka olivat usein rypäinä, kaksi tai useampia peräkkäin. *Kädessä*-tapauksia oli jokaisessa osa-aineistossa (*kynä, ruusut ja palmut, romaani, sanakirja, viitsa, kimppu parhaita metsäkukkia, ase, miekka, pyssyt, risti, kirves kädessä*, pari kertaa jopa *käsi kädessä*). Lönnrotin teksteissä kädessä saattoi olla myös *kultasukkula* tai *kipukintahat*. Muita ilmauksia: *reppu seljässä, konttinen selässä, silkkihuivi päässä, lakki päässä, virpu peitsin päässä, piippu suussa, pää alaspäin*. Ohessa (17) näytteitä Suomettaren (1847) rinnasteisista rakenteista, joista kahdessa on paikallisilmauksena partisiippimuoto, sekä Lönnrotin rakenneryväs (18); aineistosta löytyi pari irrallista partitiivia (*kuusen hakoa hiuksissa, Hopiata ponnen päässä*).

- (17) a. Smtr1847-1-3: Hän istui kuin avoin silmin uneksiva, *kimpu parhaita metsä-kukkia kädessä, kuusen hakoa hiuksissa*, nojaten olkaansa paimensauvaan.

- b. Smtr1847-1-1: kohtelin – – vanhan Aapramin istuvan mäjen harjulla – – *pitkä sauva kuivuneessa kädessä ja silmät pitkään ripsien alla luotuna itää kohden juoksevalle Pöömin tielle.*
- c. Smtr1847-6-3: Kuinka kauniist’ se istuu tuossa aasin seljässä, *leviä uskomatkustajan hattu päässä, valkoinen sauva kädessä ja kaapu raakuilla koritettu (Sic!).*

(18) Lönnrot, Val5-284: Nousi pikku mies merestä – – Miehen kortelin pituinen – –. *Vaskihattu hartioilla, Vaskisaappahat jaloissa, Vaskikintahat käsissä, Vaskikirjat kintahissa, Vaskivyöhyt vyöllä vyötty, Vaskikirves vyön takana, Vaskivarsi kirvehessä, Hopiata ponnen päässä.*

Varhaisnykysuomen kaudelta, lähinnä 1850-luvun jälkeiseltä ajalta, on Leskisellä alun toistakymmentä esimerkkiä irrallisesta instruktiivista (1990: 97–98). Tapaustyypit ovat seuraavat: *vesissä silmin*, *hiessä päin*, *riemussa rinnoin*, *ristissä käsin* (kahdesti), *nui-valla ~ nuivalle nenin*, *alla päin*, *kallella päin*, *kahdakkiekin*, *kahda käsin*, *naurusuun*. Yleisimmät instruktiivit ovat näissä *käsin* ja *päin*, saman tutkimuksen vanhan kirjasuomen poimintoissa sitä vastoin *silmin* ja *suin* (vrt. esimerkkejä 4–6). Saalis on laiha, eikä oma tietokonehakuni tuottanut juuri runsaampaa tulosta. 1800-luvun alkupuolen atk-aineistoista kertyi alun toistakymmentä irrallista instruktiivia, ja näiden lisäksi Lönnrotin teoksissa oli kymmenkunta *alla päin*, *pahoilla mielin* -tapausta, joista useimpiin liittyi jatkona *kaiken kallella kypärin*. Ilmaus *alla päin* esiintyi myös Suomettaren kirjoituksissa. SSV:stä en löytänyt instruktiivirakenteita. Manuaalisesti läpikäymistäni almanakoista (vuoteen 1830 asti) sekä konemuotoisista aineistoista löytyneet esiintymät — muut kuin Kalevalan säkeiden toistot — ovat seuraavat (19):

(19) Alm. 1822: *ristisä käden*; Europaeus 1847: *hatutta päin*, *vesissä silmin*; Smtr 1847: *hajaalla hiiksin*, *takana silmin*, *vesissä silmin*; Smtr 1848: *herissä korvin*; TVS 1820: *Naurusuun*; TVS 1823: *avoilla suin*; Lönnrot (Val4): *avoilla suin*, *ristissä käsin*; *Vesissä silmin*.

Yleisimmät rakenteet ovat aiemmista lähteistä tutut *alla päin*, *vesissä silmin* ja *ristissä käsin*, mutta muutkin ilmaukset ovat enimmäkseen aiempien toisintoja. 1700-luvun *ammolla suin* on vaihtunut ilmaukseen *avoilla suin*. Innovaatioita ovat *hatutta päin* sekä *herissä korvin*, joiden tyyppejä Leskinenkin (mts. 104–106) mainitsee vasta nykysuomen kauden esimerkistöössään (*hatutta päin*, *hörössä t. höröllä korvin*). Instruktiiveja tulostaesani havaitsin, että Suomettaressa, Turun Viikko-Sanomissa ja Lönnrotin teoksissa esiintyi paljon instruktiivimuotoisia yhdyssanoja tapauksissa, joihin olisi yleensä sopinut nominativus tai instructivus absolutus. Tällaisia olivat muun muassa *avo(i)päin*, *umpipäin*, *itkusilmin*, *kyynelsilmin*, *mulkosilmin*, *sulosilmin*, *umpisilmin*, *avo(i)suin*, *naurusuun* ja *sulosuun*, joista useat esiintyivät moneen kertaan. Myös kongruenttien instruktiivirakenteiden käyttö oli nähdäkseni lisääntynyt¹⁹ — mahdollisesti itämurteiden vaikutuksesta, vaikkakin sijan tietoista elvytystä kirjakielessä harrastettiin enimmäkseen vasta seuraavan vuosisa-

¹⁹ Esimerkkejä 1800-luvun tekstien kongruenteista instruktiivirakenteista: *minkäkäsin*, *tyhjin käsin*, *väärin polvin*, *selvin päin*, *elävin ~ omin ~ punottavin ~ selvin silmin* ja niin edelleen. Suomettaressa esiintyvä ilmaus *avoin silmin* on arvoituksellinen: onko kyseessä yhdyssana (*avosilmä*), jonka alkukomponenttia on taitutettu instruktiivissa, vai loppuheittoinen esiivi — *avoin[na] silmin* — ja niin ollen instructivus absolutus? ▷

dan alusta (Hakulinen 1979: 106). Itämurteet ja Kalevalan kieli tarjosivat joka tapauksessa mallin, minkä huomaa selvästi 1800-luvun kielioppien esimerkistöstä (vrt. Leskinen 1990: 181).

YHTEENVETO

Nominativus absolutuksen käytöstä hahmottuu tutkimusaineiston pohjalta seuraavanlainen kuva. 1600-luvun jälkipuoliskon saarnakirjallisuudesta sekä Erasmusken Cullaisesta Kiriasta nominatiivirakenteita kertyi vain puolisen tusinaa; joitakin lisäesiintymiä saattaisi löytyä Raamatusta ja Sorolaisen Postillasta, mutta tämä tuskin muuttaisi niukkailmeistä kuvaa. Seuraavan vuosisadan tekstiaineistosta kirjasin kolmattakymmentä rakennetta, Gananderin sanakirjasta parisenkymmentä. 1800-luvun alkupuoliskon aineistoista löytyi jo runsaat kuusikymmentä rakennetta, vaikka haku tapahtui koneellisesti suurtaajuisia paikallisilmauksia hakumuotoina käyttäen. Kätköön jäänee jokin määrä nominativus absolutuksia. 1600-luvun harvalukuisista rakenteista kahdessa paikallisilmauksena on *kädes*, *käsisäns*. Gananderin sanakirjan rakenteissa *käde(s)sä* on niin ikään muita yleisempi paikallisilmaus, joskin variaatiota on paljon:²⁰ *jalasa*, *kädesä*, *korvisa*, *nenäsä*, *pääsä*, *pystösä*, *posken alla*, *seljäsä*, *suusa* ja niin edelleen. 1700-luvun tekstilähteissä *kädesä* variantteineen on jo selvästi yleisin, ja 1800-luvun poimintoista runsaat puolet on rakenteita, joissa paikallisilmauksena on *kädessä* tai muu sellainen. Voi siis huoleti väittää, että ilmaus *jokin (esine) kädessä* on nominativus absolutuksen valtatyyppi vanhasta suomesta varhaisnykysuomeen — sitten kun rakennetta alettiin viljellä kirjoituksissa.

Nominativus absolutusten määrä kasvaa siirryttäessä 1600-luvulta 1800-luvulle, joskin rakenne pysyy verrattain pientaajuisena — kuten se on nykykielessäkin. Se, että *käde(s)sä* on kaikissa aineistoissa tämän rakenteen yleisin paikallisilmaus, ei yllätä — onhan vanhan sananparsiston *kirves kädessä* (ks. esimerkkiä 1a) päässyt monen kieliopin tyyppiesimerkkeihin (esim. Setälä 1973: 36, Sadeniemi 1975: 139, Ikola 1976: 206). Rakenteen käytössä murre-erot eivät ole merkitseviä (IPK 1989), mutta irrallisia nominatiiveja on kuitenkin enemmän savolais- ja hämäläismurteissa kuin muissa (eniten rakenteita on yleiskielessä). Ne 1600-luvun kirjoittajat, jotka osoittivat tuntevansa nominativus absolutuksen, edustivat lounais- ja hämäläismurteita (Lagus 1891). Laurentius Petri oli syntynyt Turussa, mutta muutti myöhemmin Tammelaan. Johannes Thuronius oli kotoisin Hämeenkyröstä ja asui aikuisenakin kotipaikkakunnallaan. Erasmusken Cullaisen Kirian tuntematon suomentaja on niin ikään ollut satakuntalais-hämäläinen (Forsman Svensson 1995: 35, 42). Se, että Laurentius Petri käytti nominativus absolutuksia, ei välttämättä todista hänen omaksuneen rakenteita lounaissuomalaisesta kotimurteestaan. Hän oli aikansa »yleisosaaaja», jolla oli vankka suomen kielen taito ja joka höysti saarnojaan kansankielestä ottamallaan ilmauksilla — osa Florinuksen sananlaskuista on Laurentius Petrin muistiinpanoista — ja keksi latinan ilmauksille kätevät suomalaisvastineet. Laurentiuksen suomen kieli eli useamman kuin yhden murteen varassa. Muut mainitsemani nominativus absolutuksen viljelijät olivat jo alkuaan hämäläismurteiden puhujia. Lienee-

²⁰ Sanakirjan esimerkeissä inessiivin päätteän äänneasu vaihtelee (vrt. esimerkkejä 10–12): *-ssa* ~ *-sa* ~ *-s*.

kö vain sattumaa, että 1600-luvun harvalukuisten nominativus absolutusten käyttäjät olivat nimenomaan hämäläissyntyiset Johannes Thuronius ja Cullaisen Kirian suomentaja sekä heidän lisäksi Hämeeseen muuttanut Laurentius Petri.

1700-luvun esimerkistö on runsaampi ja aiempaa sekakoosteisempi. Gananderin sanakirjan nominativus absolutukset edustavat useaa murrealuetta (ks. sanakirjan esipuhetta s. XI); näytteissä voi havaita itämurteista ja länsimurteista vaikutusta, ja joissakin tapauksissa lähteeksi on ilmoitettu esimerkiksi Laitila tai Tyrvää. Henrik Florinuksen sananlaskut ovat pääosin peräisin Lounais-Suomesta ja Etelä-Hämeestä (etupäässä Paimiosta ja Tammelasta), jokunen jopa Itä-Suomesta (Kuusi 1987: 2–9). Saman vuosisadan muiden lähteiden rakenteet löytyvät yleisimmin hämäläisten tai pohjalaisien kirjoittajien tuotteista. Satakuntalainen Anders Lizelius oli syntynyt Tyrvään pitäjässä Vehmaan kylässä ja toimi myöhemmin Huittisissa, Turussa, Pöytyällä ja Mynämäellä, siis sekä hämäläis- että lounaimurteiden alueella (Otava 1931: 11–20). Pohjalaisuutta edustivat sekä Ilmajoen kapalainen Thomas Stenbäck että Anders Chydenius, jonka vuonna 1786 painettu puhe on pidetty Kruunupyysässä (nyk. Kruununkylä). Niin ikään pohjalainen oli leksikografi Christfrid Ganander, joka syntyi Haapajärvellä, kävi koulua Vaasassa ja työskenteli Pietarsaaressa, Vaasassa, Laihialla ja Rantsilassa. Tekijän ilmoituksen mukaan sanakirjan ainekset ovat peräisin kaikilta päämurrealueilta, ja Hormia on spesifioinut suuren joukon eri murteita edustavia avustajia.

Instructivus absolutuksia on 1600-luvun teksteistä löytynyt tusinan verran; 1700-luvun tekstilähteistä kyseisiä rakenteita kertyy vain puoli tusinaa, Gananderin sanakirjasta sitä vastoin kolmisenkymmentä. Varhaisnykysuomen kaudelta Leskinen esittää väitöskirjassaan (1990) toistakymmentä näytettä, ja saman verran lisää olen löytänyt tiettyjen hakumuotojen avulla KKTK:n konemuotoisista aineistoista. 1600-luvun rakenteissa on niukana enemmistönä *silmin*-instruktiivi, 1700-luvun esimerkistössä yleisimmät instruktiivit ovat *käsin*, *silmin*, *suin* ja *päin* ~ *päiten*. Instruktiivi-ilmausten kirjo on aiempaa suurempi: muita yleisempiä ovat *hiuksin*, *huulin*, *kauloin*, *kidoin*, *korvin* ja *reisin* ja lisäksi esiintyvät *hampain*, *hapenin*, *kurkuin* — kaikki ruumiinosien nimityksiä. 1800-luvun aineistojen yleisimmät »ruumiinosainstruktiivit» ovat *päin* (Kalevala-toistojen vuoksi), *silmin*, *suin* ja *käsin*; uusia tapauksia ovat pientaajuiset *kielin*, *nenin* ja *rinnoin*. Se, mitä olen edellä todennut 1700-luvun instruktiivirakenteista, pätee 1800-luvullakin: on ilmaantunut uusia instruktiivitapauksia, mutta aineistojen kokoon nähden esiintymiä on harvassa.

Instruktiivirakenteiden kasvualustaa ovat etenkin savolais- ja pohjalaimurteet, kun taas kyseiset rakenteet ovat harvinaisia, jopa lähes olemattomia, laajalla eteläisellä murrealueella (Leskinen 1990: 129). Tämänkin rakenteen käyttäjät olivat 1600-luvulla ennen kaikkea Hämeestä (Lagus 1891): edellä mainittujen Laurentius Petrin, Johannes Thuroniuksen ja Cullaisen Kirian suomentajan lisäksi rakennetta käyttävät muun muassa Ikaalissa syntynyt Abraham Ikalensis ja Pöytyältä kotoisin oleva Josef Kolckenius. Mahdollista on tietenkin, että instruktiivirakenteita esiintyi aiemmin myös lounaimurteissa, mutta löytyneiden näytteiden vähäisy epäilyttää. Tietyt ilmaukset (*allapäin*, *kenos kauloin*, *takana korvin*) ovat saattaneet levitä Raamatusta ja saarnakirjallisuudesta uusille käyttäjille. Mitä tulee Maskun Hemmingin instructivus absolutukseen *Hies odzin*, siitä esiintyy saarnoissa useita variantteja, jotka voi tulkita vaikkapa nominativus absolutukseksi: *odzans hies*, *odzas Hies*, *Otzan Hies* (ks. Forsman Svensson 1992: 105).

▷

Instructivus absolutusta näyttäisi käytetyn 1600- ja 1700-luvulla nykyistä runsaammin: ainakin Gananderin sanakirjan esimerkistö viittaa rakenteen luontevaan kansankieliin käyttöön, kun taas saman ajan kirjallisuudessa esiintymiä on harvassa. Lähes samassa määrin näitä rakenteita löytyy 1800-luvun aineistoista. Tietyt instruktiivirakenteita sisältävät Kalevalan säkeet toistuvat etenkin Lönnrotin tuotannossa, ja toisto kasvattaa rakenteiden määrää. Eräitä instruktiivirakenteita viljeltiin varmaan varhaisnykysuomessa nimenomaan Kalevalan kielen ansiosta: sitaatit toimivat kielenkäytön malleina ja opettivat rakenteeseen tottumattomankin käyttämään sitä Kalevala- ja äidinkieli-innossaan. Se, että instructivus absolutuksen kirjallinen käyttö ei lisääntynyt entisestään varhaisnykysuomen kaudella, voi johtua esimerkiksi rakenteen mieltämisestä liian kansanomaiseksi. Leskisen sanoin (1990: 131): »— inkongruentit instruktiivirakenteet ovat olleet varhaisnykysuomessa yleisesti tunnettuja, ja niitä on voitu käyttää varsin monipuolisesti. Eri asia tietysti on, ovatko kaikki pitäneet niitä myös kirjakieleen sopivina.»

LOPUKSI

Varhaisnykysuomen tekstiaineistot ovat aiempia sekakoosteisempia, sillä kirjoittajat edustavat laajaa murteiden kirjoa. Itämurteiden vaikutus tuntuu paitsi Lönnrotin teoksissa myös sellaisissa sanomalehdissä kuin Sanan Saattaja Viipurista ja Suometar. Nominativus absolutuksia löytyy teksteistä selvästi enemmän kuin instructivus absolutuksia, joskin Kalevalan säkeitä *alla päin*, *kallella kypärin* suositaan muuallakin kuin Lönnrotin teoksissa. Varhaisnykysuomen kaudelle ei vielä ole ominaista sellainen tyylin variointi, johon näitä rakenteita sovelletaan nyky-suomessa: niin asiaproosassa kuin kaunokirjallisuudessa käytetään nominativus absolutusta — sikäli kuin rakennetyyppejä tarvitaan — kun taas instructivus absolutuksella on erikoistehtävänsä erityyppisten kirjoitusten tyylin höystäjänä. Saman asian voi usein ilmaista kummalla rakenteella tahansa: *kädet ristissä* tai *ristissä käsin*, *silmät ummessa* tai *umnessa silmin*. Asiatyyliseen tekstiin sopii nominativus absolutus (*kädet ristissä*), mutta jos halutaan esimerkiksi viestiä vanhahtavasta tyylistä, käytetään instructivus absolutusta (*ristissä käsin*).

Instruktiivirakenteen käyttö on rajallisempaa kuin nominatiivirakenteen. Instruktiivimuotoinen jäsen tarkoittaa rakenteissa lähes yksinomaan ruumiinosaa, ja toinen jäsen on olo- tai harvemmin tulosijassa. Nominativus absolutuksessa nominatiivi voi olla ruumiinosan nimitys (*jalka kipsissä*, *käsi siteessä*) mutta yhtä hyvin mikä tahansa esine (*helmet kaulassa*, *piippu taskussa*) tai jopa infinitiivi (*aikomuksenaan lähteä*). Samassa rakenteessa kumpikin jäsen voi tarkoittaa muuta kuin ruumiinosaa (*Armeija lähti sotatanterelta lippu salossa ja isänmaa vapautettuna*), kunhan vain jompikumpi jäsen viittaa johonkin matriisilauseen jäsenen siten, että rakenteen ja matriisilauseen välillä on semanttinen riippuvuusuhde (*lippu* = (armeijan) isänmaan lippu; *isänmaa* = armeijan isänmaa). Rakenteen paikallisilmaus voi puolestaan olla esimerkiksi sanaliitto tai muu sellainen tai nominaalimuoto: *pää äidin kainalossa*, *hiukset kiiltäviksi harjattuina*, *kasvot puhtaatta hohhtaen*. Näin mutkikkaita suhteita ilmaisemaan ei »kansanomainen» instruktiivirakenne sovellu. Irrallisten instruktiivien vähyys nykyisessä kirjakielessä ei nähdäkseni selity yksinomaan rakenteen kansanomaisesta leimasta, vaan myös sen käyttömahdollisuuksien rajallisuudesta.

LÄHTEET

- AHF1700 = Acta Historica Fennica 1700. KKTK [korpus.wanhasuomi].
- AS1700 = 1700-luvun asetustekstejä. KKTK [korpus.wanhasuomi].
- Alm[anakat] 1705–1830. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- CHYDENIUS, ANDREAS 1786: *Puhet, Kronobyen Mestaus paikalla pidetty*. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- ERASMUS ROTERODAMUS 1670: *Cullainen Kiria Nuorucaisten Tapain sijwollisudest*. – Erasmus Roterodamus, *Libellus Aureus, de civilitate morum puerilium — cum idiomate Svecico, Germanico et Finnonico, in usum scholarum et poedagogiorum, denuo editus*. Aboae.
- EUROPAEUS, D. E. D. 1847: *Pieni Runon-Seppä*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus [korpus.1800suomi].
- FLORINUS, HENRIK 1987 [1702]: *Sananlaskut*. Näköispainos vuonna 1702 ilmestyneestä sananlaskukokoelmasta Wanhain Suomalaisten Tawaliset ja Suloiset Sananlascut. Jälkisanat Matti Kuusi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 459. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1992: *Vanhan kirjasuomen nominaalirakenteista*. I. 1600-luvun partisiippiattribuutteja. II. 1600-luvun lauseenvastikkeita. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature 8. Reprocentralen HSC, Uppsala universitet.
- 1995: Cullaisen Kirian suomentajaa jäljittämässä. – *Acta Universitatis Ouluensis B 19* s. 33–41. Oulu: Oulun yliopisto.
- 1998: »Tuleppas siihen nenäilemään.» Pragmaattiset liitepartikkelit 1600- ja 1700-luvun diskurssissa. – *Muotoja ja merkityksiä vanhasta suomesta nykysuomeen* s. 1–35. Umeå: Institutionen för finska, Umeå universitet.
- GANANDER, CHRISTFRID 1783: *Suomalaiset Arwotuxet, Wastausten kansa*. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- 1784: *Uudempiä uloswalituuta Satuja*. Kootut, ja Suomexi tulkitut Wuonna 1783 Christfrid Gananderilda. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- 1997 [1787]: *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1788: *Eläinden Tauti-Kirja*. Stockholmissa. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- 1984 [1789]: *Mythologia Fennica*. Åbo. Näköispainos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 350. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu: Otava.
- HORMIA, OSMO 1961: *Gananderin sanakirjan lähteet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 271. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- IKALENSIS, ABRAHAM 1659: *Jesuxen Christuxen Meidän ainoan wälimiehem, Kärsimisen Historia*. Aboae.
- IKOLA, OSMO 1974: *Lauseenvastikeoppia*. Tietolipas 76. Helsinki: Suomalaisen Kirjalli-

- suuden Seura.
- 1976: *Kielioppi ja kielenopas*. – Osmo Ikola (toim.), *Nykysuomen käsikirja*. Neljäs painos. Helsinki: Weilin+Göös.
- IPK 1989 = IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 511. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUUSI, MATTI 1987: *Taustatietoa*. – Henrik Florinus, *Sananlaskut* (näköispainos).
- LAGUS, VILH. 1891: *Åbo Akademis studentmatrikel å nyo upprättad av Vilh. Lagus*. Förra afdelningen 1640–1740. Helsingfors.
- LAURENTIUS, PETRI: *Selityxet Joca-Päiväisten Huomen-Ehto - ia Ruocaluquin eli siunausten*. Turusa.
- 1670: *Christillinen Saarna ENGELEISTÄ*. Turusa.
- LESKINEN, JUHA 1990: *Suomen kielen inkongruentit instruktiivirakenteet ja niiden tausta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 536. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LIZELIUS, ANTTI 1994 [1775–1776]: *Suomenkieliset Tieto-Sanommat*. Näköispainos samanimisestä lehdestä. Vammala: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Tyrvään Sanomat Oy.
- LÖNNROT, ELIAS: *Valittujen teosten 1., 3., 4. ja 5. osassa ilmestyneitä, atk:lle siirrettyjä suomenkielisiä tekstejä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus [korpus.1800suomi].
- MÄÄTTÄ, TUIJA 1992: *Kvantitativa studier av syntaxen i finsk ungdomslitteratur*. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 106. Umeå: Umeå universitets tryckeri.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. Lyhentämätön kansanpainos. Helsinki: WSOY 1966.
- NUUTINEN, LIISA (toim.) 1997: *Christfrid Gananderin Nytt Finskt Lexicon*. Hakemisto. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- OTAVA, T. K. 1931: *Antti Lizelius ja hänen »Suomenkieliset Tietosanomansa»*. Eripainos aikakauskirja Suomen V jakson 11. osasta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RWL1759 = *Ruotzin Waldacunnan Laki 1759*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus [korpus.wanhasuomi].
- SADENIEMI, SALME 1975: *Suomen kielen oppikirja iltäoppikouluja ja aikuisopetusta varten*. Helsinki: Weilin+Göös.
- SETÄLÄ, E. N. 1973: *Suomen kielen lauseoppi*. Tark. Matti Sadeniemi. Helsinki: Otava.
- Smtr = *Suometar* 1847, 1848. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus [korpus.1800suomi].
- SSV = *Sanan Saattaja Viipurista* 1833, 1841. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus [korpus.1800suomi].
- STENBÄCK, THOMAS 1750: *Se cuoleman catkeruden makeuttawa Jumalan Lasten Autuus*. Ruumissaarna. Stockholmis. Helsingin yliopistonkirjaston mikrokorttikokoelma.
- THURONIUS, JOHANNES 1689: *Christuxen Hengellisen Sotamiehen woiton Cruunu Christillises Ruumijn-Saarnas*. Turusa.
- TVS = *Turun Viikko-Sanommat* 1820, 1823. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus [korpus.1800suomi].
- WELLANDER, ERIK 1948: *Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård*. Tredje, översedda upplagan. Stockholm: Svenska Bokförlaget [P. A. Norstedt & Söner].

VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja I–II*. Toim. Lahja Irene Hellemaa, Anja Jussila, Esko Koivusalo & Riitta Palkki. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1985.

ABSOLUTE NOMINATIVE AND ABSOLUTE INSTRUCTIVE IN SELECTED TEXTS FROM OLD LITERARY FINNISH AND EARLY MODERN FINNISH

The absolute nominative construction (e.g. Hän hyppäsi veteen *pää edellä* 'He jumped into the water *head first*') is an ancient feature of Finno-Ugrian languages, although similar free constructions can be found in other languages too. The absolute partitive construction (e.g. Hän tervehti tulijaa *ihmetystä äänessään* 'He greeted the arrival, *amazement in his voice*') is believed to have been derived by analogy with the nominative construction. Both constructions are rare in modern Finnish. Still rarer is the absolute instructive (e.g. *itkussa silmin* 'with a tear in the eye', *irvessä suin* 'with a grimace'), the meaning of which can be paralleled with the other constructions mentioned. The absolute instructive is found almost exclusively in the Savo and Ostrobothnian dialects and is used, for example, to embellish journalistic texts.

The article examines the use of the absolute nominative and absolute instructive in written Finnish from the eighteenth and early nineteenth centuries. The material includes eighteenth century religious texts written by fifteen different writers, about the same number of secular texts and the dictionary of Christfrid Ganander (1787). In addition, the writer used computerised corpora from the Research Institute for the Languages of Finland.

The writer draws the following conclusions about the use of the absolute nominative. The number of occurrences increases from the seventeenth to the nineteenth century, although the frequency of use remains comparatively low — as in modern Finnish, too. In texts from the latter half of the seventeenth century there were only a handful of occurrences, but in the material from the eighteenth century there were over 20. Ganander's dictionary also featured about 20 occurrences. The material from the first half of the nineteenth century contained over 60 examples. In two of the rare occurrences in the seventeenth century texts, the local case expression in the construction is *kädes, käsisäns* 'in the hand, in his hands', and in Ganander's dictionary *käde(s)sä* is likewise more common than other expressions. In the eighteenth century sources, *kädesä* and its variants are clearly the most common, and more than half of the nineteenth century examples are *kädessä* constructions. The expression *jokin (esine) kädessä* '(object) in the hand' thus remained the dominant type of expression in absolute nominative constructions from old literary Finnish to early modern Finnish.

▷

About a dozen examples of the absolute instructive were found in the seventeenth century texts, but only a handful in those from the eighteenth century. By contrast, about 30 examples were found in the Ganander's dictionary. More than ten examples from the early modern Finnish period are listed by Leskinen (1990), to which the writer adds about the same number found in the computer corpora. In the seventeenth century constructions the *silmin* instructive was in a slight majority. The most common instructives in the eighteenth century examples are *käsin*, *silmin*, *suin* and *päin*. The spectrum of examples is fairly wide, more common among them being *hiuksin*, *huulin*, *kauloin*, *kidoin*, *korvin*, *reisin* — again names of body parts. The most common 'body part instructives' in the nineteenth century material are *päin* (due to repeated occurrences in the Kalevala), *silmin*, *suin* and *käsin*. There were few examples, however, in relation to the amount of material.

The use of the absolute instructive appears to have been more frequent in the seventeenth and eighteenth centuries than it is today: the examples in Ganander's dictionary, at least, indicate that the construction was natural in everyday language, whereas in literature from the same period there are few examples. This shortage of examples also applies to the nineteenth century material, although certain verses from the Kalevala that contain instructive constructions are repeated, especially in Lönnrot's works. Certain instructive constructions were certainly cultivated in early modern Finnish specifically as the result of the language in the Kalevala.

Use of the absolute instructive is more limited than that of the corresponding nominative construction. The absolute nominative can be used to express really quite complex relations, for which the more 'popular' absolute instructive is not applicable. The dearth of free-standing instructives in contemporary written Finnish cannot be explained exclusively by the construction's 'popular' label but also by the limitations of its use. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Kielikeskus

PL 4 (Fabianinkatu 26)

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *pirkko.forsman-svensson@helsinki.fi*